

BRANISLAV ZELJKOVIĆ

Po svojim neomodernističkim sklonostima Branislav Zeljković pripada »krugovaškom« pokretu, koji je pedesetih godina svojim zaokretom prema modernim stilskoizražajnim postupcima povratio poeziji njezin plemeniti sjaj, artistski lik, i koji je kroz živo izvorište čiste emotivnosti pronašao svoj stil. Zeljković se javlja krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina, u doba strukturalnog previranja hrvatske lirike, koja u cjelokupnome svome diferenciranju pokazuje težnju da se otme stilskim normama socijalističkog realizma. U suglasju sa svojim naraštajem i Zeljković teži raskinuti s klišejima i formulama bezličnog jezika »društvenih« parola, te pronaći nekonvencionalni jezik intimne koncentracije i nov oblik umjetničkog izražavanja. Dolazi do saznanja da se individualni lirski jezik ne može razvijati ni na kakvoj liniji socijalnoga programa, nego po unutrašnjoj logici pjesničkog stvaranja. Sa sklonostima meditativnog i povučenog značaja, Zeljković teži objasniti svoj osobni položaj u svijetu i stvoriti predodžbu o kozmogenezi svoga bitka. U tom promatranju svijeta kroz tajanstvene prozore lirskih evokacija intimističkoga »ja«, on dolazi do posebne strukturiranosti stiha i do transcendentnih namjera da zaustavi svoj nestanak u vremenu. Time se posve približava izražajnom modelu hermetične, apstraktne poezije, koja je svoje korijenje crpla iz tamnih sila iracionalne vizije svijeta. Njegovo nadahnuće postaje u svome temeljnom kreativnom porivu iracionalno. Očito je ta iracionalizacija izraza bila i »... posljedica otklona od čvrstih, racionalnih sustava, koji su tijekom posljednjih desetljeća kraljevali hrvatskim pjesništvom«.¹ Tim svojim izražajnim i tematskim otklonom Zeljković unosi u hrvatsko pjesništvo svoga doba jedno drukčije lirsko nadahnuće.

¹ Ante Stamać, *Zeljkovićev otklon*, »Sfere«, Matica hrvatska, Zagreb 1970; »Telegram«, I (XI), br. 2 (519), str. 17, Zagreb, 15. X. 1971.

Branislav Zeljković se rodio 27. siječnja 1927. u Novim Pavljanima, kraj Bjelovara. Gimnaziju završava 1945. u Požarevcu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je 1951. slavistiku. Radio je kao profesor na srednjoj školi u Zagrebu, ali se ubrzo iz nastavnika i pedagoga preobraća u književnika. Pjesmama, kritikama, esejima i raspravama iz teorije književnosti surađivao je u mnogim poslijeratnim književnim časopisima (»Izvor«, »Krugovi«, »Literatura«, »Republika«, »Književnik«, »Književna tribina«, »Telegram«, »Crkva u svijetu«, »Marulić«). Prevodi s francuskog jezika (René Char, Paul Eluard, Henri Michaux, Pierre Emmanuel, Stephane Mallarmé, Paul Verlaine, Oscar Vladislav de Lubicz Milosz, Pierre Jean Jouve, Charles Van Lerberghe). U izboru autora posebno ga zanimaju pjesnici s nadrealističkom izražajnom strukturom i kršćanskom mističnom orijentacijom. Zeljković sada živi u Zagrebu kao profesionalni književnik.

Spomenuli smo kako Zeljković svojom intelektualističkom inspiracijom unosi inovacije ne samo u područje jezične izražajnosti, nego i u pronalaženju nove tematske građe. U saznanju svijeta javlja se kontemplativna aluzija koju prožima tajanstvenost. U osluškivanju tajnovitog glasa nutrine i u iskazivanju tamnih titraja duše, naslućuju se ezoterični vidici kao intimni nagovještaj onostranosti. Objektivni svijet stvari služi mu kao paradigma za subjektivizaciju lirskog viđenja. Isto toliko se oslanja na stvaralački život prirode koliko i na glas svoje duše. U tom njegovu osjećanju nailazimo na stanovitu nepredviđenost. Vrtlozi doživljaja prožeti su samotničkim meditiranjem, grčim spoznaje i sadržaja svijesti. Njegove spoznaje nisu samo odraz jednoobrazne subjektivnosti, nego u svojim premisama uključuju i čvrstu ontičku utemeljenost.

Takva je meditativna usmjerenost ulijevala novu krv u Zeljkovićevu poeziju. Misao počinje prodirati u dubinu duše, probuđuje tajanstveni stvaralački život duha; javlja se kontemplacija, meditacija: aforizam. U tom urječivanju subjektivnih doživljaja nastaje iracionalni izričaj, zatvoren u enigmatičnost, u tamne naslage čuvstva, u unutarnje nemire, u slutnje, u skrovište prostora duše.

Našavši se u vrtlogu tehnicizirane stvarnosti, i pred pojavom materijalističkoga tehnološkog fetišizma, kulta materijalizacije i industrije unificiranja svijesti, Zeljković se osjetio osamljen i zbunjen kao netko tko je izgubio vlastitu sjenu. U tom skretanju u sebe da izvuče na površinu potonule dojmove, zapretane nemire, obamrla uzbuđenja, on je odjednom osjetio zastrašujuću ljudsku osamljenost, odsutnost komuniciranja sa svijetom.

Čovjek se sukobljuje sa svijetom samo da odgodi čas sukoba sa sobom. Pronalazi krivca svuda samo da ga ne mora u sebi. Od najdonjih slojeva bitka gradi tupe golijate, pokazujući samo stupanj unakaženosti vlastite mašte.

(Elementi, zmiija i zadnji uteg mase, Sfere, str. 5)

Neke nas misli u toj linici navode na pomisao kao da su iz ovoga našeg života nestala sva načela ravnoteže. Zeljkoviću se, kao i Camusu, nametnula misao: »... da se u svijetu, naglo lišenom iluzija i svjetlosti, čovjek osjeća strancem«. A pjesnikov je unutarnji subjektivitet daleko od svake *samodostatnosti*, koja je toliko svojstvena manipuliranom čovjeku današnjice. Tako iz sveukupne lirske spoznajnosti Zeljkovićeva razmišljanja proizlazi, da čovjek sa svojim duhovnim potencijalom nije dostatan samome sebi, da nije svoj vlastiti Bog. Taj osjećaj *nedostatnosti* u mnogome je pomogao u pjesnikovu duševnom ustrojstvu oblikovati osebnju svijest transcendentalnog mišljenja. Zeljkovića tišti spoznaja apsurdnosti svijeta, no prihvaćanje besmislenosti svijeta, u smislu konačnog pomirenja s tom činjenicom, drži još većom apsurdnošću.

Obrazlažući svoj osjećaj apsurdnog, Eugène Ionesco je kazao: »Apsurdno je ono što je lišeno cilja... Odsječen od svojih religioznih, metafizičkih i transcendentalnih korijena, čovjek je izgubljen; sve njegove akcije postaju besmislene, apsurdne, beskorisne«. Takva je »ontička pukotina« u Zeljkovićevoj lirici očigledna, i iz te pukotine izbija težnja za nekim višim, transcendentalnim obzorjem. Zeljkovićev čovjek u dubini svoje svijesti vuče sa sobom svoj duhovno-egzistencijalni nemir koji ga uzdiže od spoznaje osjetilnog svijeta prema spoznaji transcendentalnosti.

Iz sveukupnog tog slijeda Zeljkovićeva unutrašnjeg glasa, osjeća se postojana transcendencija čovjekove svijesti. U tom konfrontiranju naše svijesti sa kozmičkim, s jednim tajanstvenim smislom postojanja svijeta, sa zvjezdanim nebom iznad naših glava, problemi ljudske sudbine dobijaju dublju vrijednost u preispitivanju naših sumnja i kolebanja, našeg skepticizma i agnosticizma. Zeljković zalazi u nova područja imaginacije što ih otkriva djelotvornost njegove mašte, da »... u metaforici svega (i sviiju) ispreda alegoriju prvoga bitka« (Elementi, zmiija i zadnji uteg mase, Sfere, str. 7). To je njegov svijet, uređen i oblikovan njegovim senzibilitetom. U tom svijetu promatra stvari pod reflektorom duševnih moći u raznim osvjetljenjima, u nekom nadvremenskom i nadprostornom entitetu. U toj medi-

tativnosti opažamo jedan transcendentalni rascjep, u kojemu se pjesnik želi uzdignuti nad samim sobom, te saobraćati sa svijetom i isječcima svakodnevne stvarnosti s jedne svevidljive razine promatranja. To je takvo stanje levitacije duha, da i sâm pjesnik u tom carstvu oblaka i u trenucima uznesenja vidi sebe pod sobom.

U tom ezoteričnom buđenju svijesti Zeljković želi da se fluid sna i jave pretoči u iluziju stvarnosti. Tako se u umjetnosti otkriva vječna realnost, a pjesma kao najdublje svojstvo te stvarnosti. Izražaj se tu posve impregnirao, vezao se u čvor, da bi iskazao pjesnikovo suočenje s ljudskom sudbinom u pustolovini Apsurda. Pjesme po svojoj misaonoj ulančanosti postaju izrazito ontološki označive. Simboli i metafore potječu — kao što je za sebe kazao Thomas Dylan — »iz kozmičkog značaja čovjekove anatomije«, pa tu Zeljkovićevu mističnu težnju duše treba tumačiti kao osebujnu simboliku stanja duha.

U kritičkom prikazu Zeljkovićeve zbirke pjesama *Sfere*, Igor Mandić je to pjesnikovo bavljenje ontološkom osamljenošću čovjeka i njegov egzistencijalni strah pred ništavilom označio »klerikalnim nadrealizmom«.² Da bismo razumjeli Zeljkovićev strah za čovjekovu ontološku osamljenost u svijetu sartreovske »mučnine« i apsurdnosti, moramo, bez obzira na metafizičke intencije, shvatiti njegova čovjeka u stvarnosti koja nas opsjeda.

*...Jer čovjek je postao meduza i oktoped, i može još samo
da gmiže po bogatoj vodi postanja, ali ne da se kupa
pokraj njenih nimfastih dvorova, niti da trubi pravac
valova kao Tritonid, a kamoli da se oslobodi škrga
prituljenoga disanja, i iz uzduha, poput gvođenih pluća
cijele geneze, da udiše opet visinske struje svoje
praskozorne svijesti.*

(Elementi, zmija i zadnji uteg mase, *Sfere*, str. 5)

U tom njegovu modernom čovjeku, u kojemu se razmahala mozgovna anarhija i pobunio povrijeđeni seks, pojavile su se poremećene želje, uzdrmala se duhovna ravnoteža. Čovjek je postao podvojena osobnost koju istodobno razdražuje naslada grijeha i muči patološka potreba pokajanja. Duhovi našeg naraštaja, zahvaćeni »demonizmom tehnike« (Karl Jaspers), mijazmima i tlapnja-

² Igor Mandić, *Klerikalni nadrealizam*, »Sfere«, pjesme, Nalada Matice hrvatske, Zagreb 1970, *Vjesnik*, XXXII, br. 8619, str. 8, Zagreb, 16. II. 1971.

ma kibernetičke, radarske kulture, koprcaju se u kaosu nebuloze, u halucinacijama neke svoje smislene egzistencije u materijalističkom misteriju duha. »Svijet je moderno odronjavanje« (Sartre); čovjek se pojavi na jednoj točki odrona i tek što se maknuo, već ga za sobom povlači sveopće urušavanje.

U takvom svijetu pobjedničke i raspojasane materije, Zeljković želi dati svoj lirski odgovor na pitanje čovjekova bitka. Ne možemo osporavati da čovjekovo unutarnje ustrojstvo ne naznačuje bezgraničnu upitnost. Pogotovo čovjeka »...probudena u svojoj kozmičkoj nedostatnosti...« i »...ljudskog genija razočarana u sebe — u svoje prometejidstvo...« (*Dinosauri Komentar II, Sfere*, str. 49), pritišću upitnost, nesigurnost i nedostatnost.

Kao odgovor na pitanje o smislu čovjekove egzistencije Zeljković nam nudi svoj *magični idealizam*. Po tom filozofijskolirskom *engagementu* postojati znači prebroditi svoju bezrazložnost, kontingenciju i otkriti smisao svoga opstanka. Svaki čovjek treba pronaći ključ opstanka, koji će dati oslonac, utemeljenost i smisao njegovu životu, pa makar i u samoći isposništva »svedena na čistu nužnost« (*Fokus, Sfere*, str. 20).

*Zavidim vama isposnici,
koji ste bili zadnja sloboda,
i vama, društveni usamljenici,
koje je hranio kruh i voda.*

(Fokus)

Jedan od zadataka Zeljkovićeve umjetničkog pregnuća jest čovječji život u bezizlaznosti opstanka učiniti mogućim. A otkrivanje smisla postojanja, znači i prestanak ništavila u biću. Kroz spoznavu smislenosti svoje egzistencije, čovjek prestaje biti suvišan u svome biću.

Igor Mandić je u spomenutoj kritici to Zeljkovićevo nastojanje da se čovjeka stavi u »fokus« svemirskog razmatranja i da se pitanje smisla života koncentrira oko predodžbe nekoga transcendentnog obzorja, ocijenio kao »ideologizirano pjesništvo« s elementima idejne »agresivnosti«. Iz sveukupnog konteksta Zeljkovićeve poezije proizlazi, da nam pjesnik ne namjerava nametati nikakvu »ideologiju«, već da u svojoj lirskoj ispovijesti želi reći: da ovakav svijet kakav jest nije savršen i da materija nije najviše mjerilo vrijednosti. Zeljković nam daje samo ontološku diferencijaciju, koju se prvenstveno mora lirski shvatiti i doživjeti. On se samo pita: odjekuje li glas čovjeka u totalnoj praznini, i vraća li nam se iz beskrajnog prostranstva samo vlastita jeka?!

Čovjek začahuren »...u krabulju svoje nutarnje pantomime« (*Sfera pečata i vijadukta...*, *Sfere*, str. 55), osjeća da je emocionalna evidencija isječaka stvarnosti u kojoj se krećemo slabija od spoznajne. Takav pristup vrednotama ljudskog postojanja, te osjetilnog i duhovnog upoznavanja svijeta, čini čovjeka nezadovoljnim »strancem« (Camus) u prirodi i u svijetu u kojem bivstvuje. Zeljković se trudi da tome čovjeku dade makar i prividni sjaj svjetla.

*U času kad koprenastoj lavi dugolikih, ognjenih nijansa
Vulkan da ugovoren znak da se skupe na vodoskoknu česmu,
kad Izvor, odakle dolaze, obustavi tok svoga vječnoga transa,
ja ću vidjeti, u mom maglenom lijesu,
preobraženjem pobijeđen harpun, i baklju, i misao i pjesmu.*

(Magla, *Sfere*, str. 17)

Moramo, nažalost, utvrditi kako se naša novija poezija u očitovanju takozvanoga »semantičkog konkretizma« sve jače dehumanizira. U Zeljkovića se ponovno lirici vraća njezin plamen unutarnjeg preobražaja, duh milosti i izgubljeni sjaj proročke topline. Taj unutarnji glas, vezan uz tajne našeg postojanja, javlja se u obliku otkupiteljskog glasa savjesti, u težnji za pročišćenjem, u želji za vječnošću i neograničenošću.

*Oslonjen na dno koje pruža zadnju visinu,
svoj uski, svagdanji kanal ogrćem magijskim plaštem,
širok, i svemu prisutan, ni sa čim grčevito srašten,
trgnuvši glavu iz jarma na novu kolotečinu.*

(Tragovi, *Sfere*, str. 27)

Ima u Zeljkovića i takvih meditacija iz kojih proizlazi kao da se svijet snova završava (*Filozofija prepreke, Skok igle pokradena tasa u ravnotežu, Katarza, Pokušstvo u akvariju*), pa se čovjek duboko osamljen i nesiguran zaprepašćuje nad svojom egzistencijom. Ali se potom odjednom otkrije zvjezdano nebo koje čovjeka zaokupi smislom, pojavi se tajanstvena »Ara Coeli«, »noćni lov« pod slapom svjetionika, »srebrna leptirica« s »tisuću polarnih pjegica«, aureol nadahnuća blagog »Angelusa« i nad ponorom »naše survane svijesti« žuti oblaci cvjetne prašine, dakle neka unutarnja katarza koja ljudskom postojanju daje smisao.

*Bez Tebe ne mogu spasti čast svog duha,
Ne uspijevam postiti niti dva tri dana.*

*Osloboditi se mržnja, a to znači: kruha.
Biti u suhom tijelu sloboda rascvjetana.*

(Malovjernik i Krist, S f e r e, str. 24)

»Pravac umjetnosti nije uopće upućen na osjetilo, nego na jednu ljepotu, uzvišenu povrh svake sjetilnosti« — ističe Tin Ujević.³ U tom je smislu i Zeljkovićevo poniranje u mistično i transcendentno samo umjetnički napor da se iskreni govor duše stavi u pokret istančane produhovljene jezične artikulacije. Tu je, kao i u Nietzschea, umjetnost »velika zavodnica života, veliki poticaj života«; umjetnost koja se bori za održanje života. Ako emocionalna snatrenja, utopijske konstrukcije duha, iluzije izvan životnih mogućnosti ostvarenja, ne možemo smatrati istinitima, možemo ih estetskim doživljavanjem osjećati kao lijepe. To je ona proustovska »beskorisna ljepota«.

*Vidik je snaga svakog novog kroka.
No ima luča van dosega oka,
Sto daju, da se doba opkorače.*

(Odsjaj, S f e r e, str. 43)

Takav filozofični lirizam uvjetovao je u Zeljkovića izrazito intelektualistički oblik poezije, sa iracionalističkom strukturom. Poezija postaje non plus ultra razuma. U misaonom strukturiranju pjesme nazire se utjecaj Eliota i Pierrea Emmanuela. Svoj jezik Zeljković najčešće ispunja značenjem. Poput Eliota nastoji u poeziji ostvariti spoj intelekta, čuvstva i iskustva. U tvorbi izraza teži da riječi djeluju kao goli pojmovi. Tek ponegdje se javi pastelna apstraktnost riječi koje evociraju diskretno emocionalno značenje. Čuvstvo je zaodjeveno intelektualnim simbolima, pa se osjećajni ritmovi duše, koji se javljaju u trenucima lirske kontemplacije, ukazuju u pjesmi poput sjenki što ih na intelekt bacaju emocije.

U većem dijelu pjesama poetski je izraz očišćen i oslobođen svake pseudoliričnosti i sentimentalnih mekih boja, no neke su lirske evokacije u invertiranoj sintezi i suviše zatvorene u izražajni oklop zagonetnosti. U tom cerebralizmu i potiskivanju emotivnosti prisutna je nemilosrdna intencija da se iz poezije istisne lirizam, a iz pjesničkog sadržaja osjećajnost. Stihovi su bešćutni, u emocionalnom očitovanju hladni, racionalni i suzdržani. Zelj-

³ Tin Ujević, *Jubilej francuskog simbolizma*, Sabrana djela, sv. VIII, Zagreb 1965.

ković u pjesmi ne traži jasne obrise, ni melodiju, ni nijansu, ni sklad arhitekture pjesme. Sva je poezija svedena na duševno stanje i na urječavanje osobne spoznaje. Ima pjesama (*Suho korito u šumi, Tragovi, Djevice, Odsjaj*), u kojima je ostvarena sinteza između emotivnog i racionalnog saznanja.

Takvo produbljeno oblikovanje lirskih sadržaja rezultiralo je u Zeljkovićevoj poeziji posebnom jezičnom strukturom. Taj se jezik razvija kroz postupak stalnog zgušnjavanja, od komunikacijske do magijske riječi, od realne materije izraza do simbola. Zeljković riječ napinje do krajnjih granica izražajnosti, da bi izrazila naboj unutrašnjeg života. On traži indefinitne vrijednosti riječi koje bi iskazale difuzne slojeve svijesti, i stanovitu metafizičku gustoću smisla. Pjesme su građene od čvrsto sazdanih misaonih jedinica, oštro odvojenih. Izgrađuje se izraz po izraz, stih po stih. Ravnotežu uspostavlja unutrašnji impuls dijaloga svijesti.

Taj lirski jezik ima svoju osobitu semantiku. U hermetičkoj strukturi izražaja razbijaju se konvencionalni sintaktički obrasci. U provedenoj kondenzaciji izraza i u do krajnosti zgusnutom slogu razvija se intelektualistička kombinatorika vrtloga riječi i hermetičkih šifara. Traži se nov oblik i smisao, iz čega proizlazi aforističan, alogičan stil, rastrgana i nedovršena misao. U nekim stilskim obrascima dolazi do poništavanja granica između pjesničkog i esejističkog izražaja (*Elementi, zmija i zadnji uteg mase, Filozofija prepreke, Mjerači prepreke, Sfera pečata i vija-dukt...*).

*Ako li uobličim pak sve prolomne kanale beskraja
u kakvoću posljednjeg kruga, koji je toplo dno
Njegova oka, i ako u njih uvre svaka od naših osobina,
nećemo li tad postati dostatno ustalasali i blagovidi
za Univerzum koji je Riječ.*

(Mjerači prepreke, S f e r e, str. 38)

Izražaj je škrt, nemetaforičan, s mnogo apstraktnih simbola i pojmovnih neologizama. Lirska spoznaja se iskazuje gustim, ogoljelim jezičnim sredstvima, a produbljuje se izražajnim kontrastima. U hermetičkoj tektonici stilske formacije spajaju se ritam i slika. Rima je ponekad nategnuta, ali u ukupnoj fonostrukturi ne razbija jezičnu artikulaciju pjesme.

No uz takvu tvoračku disciplinu javlja se u nekim Zeljkovićevim lirskim tekstovima i stanovita maglovitost, s mutnom i nejasnom simbolikom, koja izmiče razumljivosti, a time i doživljajnoj recepciji čitatelja. Težnja da se sve zgusne u jednu misao i izrazi

u jednoj kratkoj sintagmi, učinila je u nekim semantostilemima njegov stih nerazumljivim. U tim nejasnim smislovima prepoznajemo neke elemente recidiviranog nadrealizma, dadaizma, hermetizma i letrizma. U takvim nepovezanim sintagmama mutnih asocijacija (*Lijet u Alpe, Pečina, Sfera pečata i vijadukta, krive slutnje i pravog patenta*), nalazimo nejasnih smislova mozgovne elukubracije, logiciziranja, intelektualističkog žongliranja (*Pokućstvo u akvariju*), te oporog izgrađivanja izražajne arhitektonike pjesme po nekim apstraktnim silogizmima. U izražavanju difuznih tokova svijesti ima stanovite groteskne inventivnosti arhetipskog simbolizma, verbalnih zgusnutih oblika nebuloze, slične Strindbergovoj nordijskoj neobuzdanoj paranoji snova. Takve opore sintagme s izlomljenom sintaksom, lišene su neposrednosti, plastike i doživljajne komunikativnosti.

U stvaralačkoj koncentraciji iskazivanja poetske svijesti u njezinoj krajnjoj napetosti i u postupku lakonskog sažimanja izraza, Zeljković se u jednom dijelu svoje lirike našao na pragu nespoznatljivosti. Ta nejasnoća ne proistječe iz primitivnosti duha, nego iz defektnosti strukture izraza. Premda nejasnoća može biti sama po sebi poetična, ona ne smije postati obrazac izraza. I najhermetičnija poetska struktura na piramidi sentencioznosti mora u sebi dopustiti mogućnost spoznajne penetracije. Poezija mora sačuvati svoju dubinu tajanstvenosti, svoje korijene bajoslovnosti i tajnovitost sanjarenja, ali se ne smije utopiti u tami konfuzije i besmisla. Poezija se doista temelji na tajanstvenoj moći izraza, ali ima i razumske prozirnosti koja ne izlazi iz domene poetskog.

Već i sama činjenica da autor uz pojedine pjesme donosi »Komentare« i da piše vlastitu *art poétique*, upućuje nas na stanovitu staničnu šuplinu (vakuolnost) u sublimnoj stvarnosti pjesme. Tako se u Zeljkovića, poput u francuskoga lirskog simbolista Gustava Kahna, javila u tumačenju vlastitih stihova *lirska esejistika*, u kojoj pokušava baciti ezegetsko svjetlo na fenomenologiju izražajne strukture svojih pjesama. No u tom filozofiranju dolazi do popuštanja lirske jezične napetosti, do prodora dociranja u lirsko tkivo. Dovitljivost, simbolske akrobacije, dociranje, duhovitost, cerebralnost, svjesno artistsko ustrojavanje intelektualističkih meditacija, sve su to neprijatelji čistoće lirskog izraza. Takva mjesta u Zeljkovićevoj poeziji odražavaju slabost stvaralačke transformacije.

»Pjesma — ističe Baudelaire — ne kazuje nešto — ona *jest* nešto«. Prema tome je svaki autorov »komentar« pjesmi u smislu dopune njezina totaliteta suvišan. U filozofijskom pak smislu,

takvi nam misaoni fragmenti ostavljaju dojam, kako se u tom sprezanju antonima obavlja cijepanje dlake na četvero.

»Govorim, a ti me razumiješ, dakle postojimo«, rekao je Francis Ponge. Takvu bi komunikaciju morao uspostaviti svaki pjesnik, između sebe i čitatelja. Poezije ima svuda gdje postoji odnos među riječima; onaj tajanstveni odnos iz kojega izvire novi fluid lirskog smisla koji je nadaren vječnošću.

U onim pjesmama gdje je Zeljković svoje smione uzlete imaginacije izrazio u multidimenzionalnoj dubini hermetičkog, transcendentnog izraza, osjetimo izvoran poetski napon. U većem dijelu svoje lirike on je uspio oblikovati takve sintagme i semiotičke sustave, u kojima je nadahnuti suodnos riječi rodio novu organsku materiju lirskog smisla. U pjesmama *Noćni lov*, *Srebrna leptirica*, *Malovjernik i Krist*, *Tragovi*, *Tihi u svemiru*, *Filozofija prepreke*, *Odsjaj* i dr., Zeljković se u težnji da probudi najpouzdanije korijene smisla riječi i iracionalnu fatalnost jezika, nije odrekao pokoravanja jasnoći. Ta struktura izražaja nije kaotična materija apstrakcije izraza; njezin sintetičan oblik nosi u sebi stvaralački dah razuma.

Ante Stamać je točno utvrdio da »...književna sudbina Zeljkovićevih pjesama puno duguje duhovnoj usmjerenosti tih pjesama.«⁴ U pokretanju identifikacije čovjekove metafizičke patnje i u uspostavi kontakta s apsolutnom stvarnošću svijeta, on je stvorio apolinerovsku višeznačnost simbola i kristalizaciju jezika ostvarenu izvornom snagom duha. Tražeći neki simbol koji bi čovjekovu egzistenciju učinio smislenom, uspio je taj svoj emocionalni kompleks izraziti kroz osebuje sintaktičke obrasce ezoteričnoga pojmovnog hermetizma.

*

Kritičarskim radom Zeljković započinje 1949. u časopisu »Izvor«. Svoje teorijske premise jače razrađuje u svojim partikularnim člancima u časopisima »Krugovi«, »Republika« i »Književnik«, gdje u nizu esejističkih priloga iznosi svoj estetski stav prema umjetničkoj vrijednosti književne riječi. U lirici ga posebice zanima odnos pjesništva i duhovne meditacije. Ispod »otvorene« površine teksta nastoji otkriti u djelu njegovu unutarnju, duhovnu dubinsku strukturu. U introspekciji ga vodi svijest i težnja da analizu dovede do elementarnih premisa iz kojih bi se

⁴ Ante Stamać, *Zeljkovićev otklon*, »Telegram«, I (XI), br. 2 (519), str. 17, Zagreb, 15. X. 1971.

predočio ontološki smisao književnog djela. Razmatrajući poetski tekst kao specifični proizvod duha, Zeljković je posebnu pozornost posvetio estetičkoj gnoseologiji umjetničkog izraza, te lirici religiozne i mistične provenijencije. (*Poezija Nikole Šopa, Oscar Milosz, Kritika putem intelekta, O analizi pjesama, Sveživost i antitrascendencija sna i dr.*). U raščlambi takve lirike posebice upozorava na kozmičku i ontološku evokativnu funkciju koja zrači iz umjetničkog djela.

Zeljkovićeve kritika uključuje složen sustav u pristupu strukturalnoj analizi književnog djela. Taj postupak interpretacije ide od stilističkog, semantičkog, semiološkog do filozofijskog pristupa umjetničkom tekstu. Upozorava na stilogene, sintaktičke i fonetske elemente u kompozicijskoj strukturi pjesničkog djela. Pručava red riječi, njihove izražajne vrijednosti, značenjsku i evokativnu funkciju, motiviranost, pojmovne, afektivne i imaginativne suodnose u kontekstu, te ravnotežu vizualnih i akustičkih elemenata koji sačinjavaju artefakt pjesničke strukture djela. Zeljkovićeve interpretacije često polazi od jednoga jezičnog detalja, od semiološki utvrđenog stilema, da bi njegovu funkciju uključio u uzajamnoj zavisnosti i u cjelovitosti strukture teksta. Odnose među pojmovima i konotativna značenja izraza prosuđuje iz aspekta značenjske cjeline i nerazdvoljivosti smisla i oblika.

U razmatranju izražajnog sustava poetskog teksta Zeljković ide od izvanjske prema unutrašnjoj formi. Teži da odredi tijek unutrašnjeg zbivanja u jezičnom sustavu i da se na taj način približi poimanju umjetničke biti književnog djela. U toj težnji prema egzaktnosti, neki su njegovi teorijski parametri vrednovanja ostali na razini hladnog scientističkog razmatranja, ali je u nizu kritičkih prosudbi ostvario i specifično koncipirane interpretacije koje nas vode prema spoznaji umjetničkog smisla.

Nedjeljko Mihanović